

Cilt XVI

1 Ekim 1968

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Dergisi

YAYIN KURULU

A. Caferoğlu, M. Kaplan, M. Ergin

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1968

NEHCÜ'L-FERADİS'İN DİL HUSÛSİYETLERİ

I

ALİ FEHMİ KARAMANLIOĞLU

Türk dili tarihi içinde mühim bir yeri olan, Harezmi - Altınordu şivesinde yazılmış, *Nehcü'l-feradis* adlı eserin dil husûsiyetleri üzerindeki bu çalışmanın esası, 1954 yılında, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştı (Türkiyat Ens. Tez Nr. 441). Eser hakkında bilinenleri ve üzerinde yapılan araştırmaları hülâsa eden ön sözü, 1955'de, ayrı bir yazı hâlinde aylık *Türk Dili* dergisinde yayınlanan (c. IV. s. 556 - 558) tezin asıl mevzuunu teşkil eden gramer husûsiyetleri bölümü, şimdi bâzı değişikliklerle, makale olarak ortaya konulmaktadır.

Aradan geçen zaman zarfında eserin faksimilesi de, Dr. János Eckmann'ın ön sözü ile, yayınlanmıştır (*Nehcü'l-feradis I*, Tıpkıbasım, T. D. K. Tıpkıbasımlar dizisi 35, Ankara 1956). Bu suretle vereceğimiz misallerin kontrol imkânı da elde edilmiş bulunmaktadır.

Bu araştırmanın meydana gelmesinde büyük yardımları olan hocam Reşid Rahmeti Arat'ın aziz hâtırasını anmağı bir vazife bilirim.

I. İMLÂ HUSÛSİYETLERİ

A. Türkçe sözlerde

1. Ünlü yazılışı:

Nehcü'l-feradis'de türkçe sözlerin umûmiyetle bütün ünlüleri yazılmıştır. Ancak bu keyfiyetin bir çok istisnâsı da vardır ve bu, bilhassa, ilk hecelerde görülmektedir. Filvâki ilk hecede ortadaki hemen - hemen bütün *e* ünlüleri ile, *kaçan*, *kata*, *tağı*, *yana* v. b. gibi çok kullanılan sözlerde ve nisbeten daha az geçen *çanak*, *karşu*, *qara*, *tapşur* v. b. gibi kelimelerde, ilk hecedeki *a* ünlüleri yazılmamıştır. Bununla beraber, ilk hecede dahi *a* ünlüsü yazılan bir çok kelime olduğu gibi, diğer ünlülerin ilk hecede yazılmadığı da pek nâdirdir. Metin, türkçe sözlerin ünlülerinin çok defa yazılmış olmasına rağmen, harekelenmiştir. Fakat

hareke eserin yazılışından daha sonraki bir zamanda ve belki de, biri daha eski olmak üzere, iki ayrı şahıs tarafından konulmuş olmalıdır. Çünkü;

a. Eserin ilk on sahifesi ile diğer sahifelerin harekesi biri birinden farklıdır. İlk sahifelerin harekesi, sonradan ünlüleri *i/e* değişikliğine uğrayan bazı kelimelerin eserdeki eski şekillerine uyduğu halde, diğer sahifelerde uymamaktadır. Mesela *ti-* fiilinin gerundiumu *tip* sözünü alalım: *tip* (تَيْب) şeklinde, yazıldığı gibi harekelenmiş olarak 2/9, 3/11 4/5, 5/6, 6/7, v. b.'da, *tep* (تَيْب) şeklinde sonraki gelişmesine göre harekelenmiş olarak 12/3, 12/12, 13/3, 19/4 v. b.'da geçmektedir. Bunun gibi *mini*, *sini*, *iki* gibi sözlerde de durum aynıdır.

b. Bâzan bir kelimeye iki ayrı hareke konmuştur. Meselâ *ilek* "ön," sözü bir yerde *إِيْلَاك* (26/8) şeklinde harekelendiği gibi, *anan-* olarak telâffuzu vârit olmayan *inan-* fiili de bir misalde *إِنَانْدُوق* (26/6) şeklinde harekelenmiştir.

c. Yazı kalın olduğu halde, hareke incedir; yâni metnin aynı kelimle harekelenmiş olması imkânsızdır.

ç. Hareke yanlışları vardır. Meselâ *bir* sözü *بِير* şeklinde (31/8) *suû* *سَف* (3/11) *minġ* *مَيْنِك* (37/3) şekillerinde harekelenmiştir (diğer hareke yanlışları misalleri için bk. Metindeki yanlışlar bahsi).

a, e yazılışı:

Kelime başında, *a* ünlüsü elif (ا) ile yazılmış, harekelenirken elif kürsüsüne hemze (ء) konmuştur. *أَجُوق* 2/16, 7/5 v. b. *أَغِير* 28/4, 46/4

Not : Elif kürsüsüne hemze konmadığı da vâkidir. *أَلِي* 24/17, 28/17 ile beraber *أَلِي* 4/14, 5/7

Baştağı *a* ünlüsünün, az olmakla beraber, medli elif (آ) ile de yazıldığı vardır. Msl. *أَغُو* 34/11, *أَق* 38/12/15, 42/17, *آي* 5/7, 23/6

Kelime ortasında ve sonunda *a* ünlüsü dâima elif ile yazılmıştır. Türkçe sözlerde, *a* ve *e* ünlülerinin, *balta* kelimesinin *بَالطه* şeklinde yazıldığı (30/3, 30/4) bir iki misal müstesna, *h* (ه) ile yazılışı yoktur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, ilk hecede ünlüsü yazılmayan

kelimeler de az değildir.

Ortada elif ile : *bağ* 18/2, *bar* 3/11, 8/11 v. b. *tağ* 10/13, 15/6 v. b. *qalmadı* 7/17, *oğlağ* 28/11, 28/15

Elifsiz : *tañgrı* 8/6, 23/2 v. b. *qarşu* 3/15, 50/10, v. b. *barduğ* 30/1, 30/2, v. b.

e ünlüsünün başta, ortada ve sonda yazılışında durum, *e/i* değişikliği bahis mevzuu olmayan kelimelerde *a* ünlüsünden farksızdır. Msl.

Başta : *eksük* 38/10 v. b. *اَكْسُوكْ*, *emgek* 58/10, 49/17 v. b. *اَمَكَاكْ*, *eski* 12/14 v. b. *اَسَكِي*

Ortada : *kerek* 4/6 v. b. *كِرَاكْ*, *kersen* 21/9 v. b. *كِرْسَانْ*

Sonda : *erte* 15/14 v. b. *اَرْتَا*, *bilginçe* 34/1 *بِيلَكِينِچَا*, *nişe* 16/13, 20/9 v. b. *نِشَا*

Eser istinsah edilirken veya harekelenirken *e/i* değişikliğine uğrayan kelimelerin imlâsında ise durum karışıktır. Meselâ, yüzlerce misalde *er-* şekilde yazılan fiilin iki misalde (*اَيَرْدِي* 50/16, *اَيَرْمَاشْ مَنْ* 7/17) *ir-* şeklinde yazılıp, fakat yine *er-* şeklinde harekelenişi ve bu devir için ünlüsü *e* olması muhtemel bâzı kelimelerin ünlülerinin *i* şeklinde bâzılarının ise, hem *e* hem de *i* şeklinde yazılması veya elif ile yazılıp *i* şeklinde harekelenmesi insanı şaşırtmaktadır (bk. Ses husûsiyetleri, Kökteki *e,i* ünlüleri).

ı, i yazılışı :

ı, i ünlüleri, metinde umûmiyetle yazılmıştır.

Başta : *ıvıq* 35/13, *ilk* 51/6, *iş* 14/2, 16/7

Ortada : *bir* 2/1 v. b., *isig* 43/17

Not : Ortada ilk hecede *ı, i* ünlülerinin yazılmadığı da vardır.

kıçig 51/11, *kılıç* 48/17, *nişe* 16/13 v. b.

Sonda : *tağı* 2/11, 2/4 v. b., *tegi* 10/13, 11/5 v. b.,

tiledi 26/2

Not : Metinde, *e* ünlüsünde olduğu gibi, *i* ünlüsünde de sonradan *i/e* değişmesine uğrayan bâzı kelimelerin *i* şeklinde yazıldığı halde, *e* şeklinde harekelenişi sık görülmektedir. Msl.

sini 16/7, 18/17 v. b., *mini* 15/12, 20/15 v. b.

iki ^ءاِئِكِي 34/15, 36/16 v. b.

o, ö, u, ü yazılışı:

Bu dört ünlünün hepsi vav (و) harfi ile yazıldığı için, Arap alfabesi ile yazılmış türkçe bütün eski metinlerde olduğu gibi, bu sesleri biri birinden ayırt etmek, hele bugün yaşamayan bâzı kelimelerde, çok güçtür. İlk heceye nisbetle diğer hecelerdeki okunuşu, bu hecelerde o, ö ünlüleri bulunmayacağı için ve bâzan da ünsüzün yardımı ile ince veya kalın olduğunu tâyin etmek bir az daha kolaylaşıyor. Bu ünlüler de başta, ortada ve sonda, ilk hecede ünlüsü yazılmayan bir iki istisna (*çukur* 34/7, *çümçe* 28/17) olmakla beraber, dâima yazılmıştır. Başta, diğer ünlülerde olduğu gibi, harekelenirken bir de hemze (اُو) konulmuştur. Msl.

Başta : ok ^{اُو}اَوْق 31/16, 32/4, ol ^{اُو}اَوْل 2/6, 3/1, v. b. öz ^{اُو}اَوْز 8/9, 10/7 v. b. uş ^{اُو}اَوْش 16,4, 33/4 v. b. uyağ ^{اُو}اَوْيَاغ 15,9, 15/13, uç ^{اُو}اَوْج 6/15, 29/13 v. b.

Ortada : boy ^{اُو}بُوي 48/4, köp ^{اُو}كُوب 11/13, oğul ^{اُو}اَوْغُول 6/11, 6/12, v. b., öküş ^{اُو}اَوْكُوش 6/1, 6/3 v. b., aşnu ^{اُو}اَشْنُو 21/15, ögdü ^{اُو}اَوْكْدُو 37/9

2. Ünsüz yazılışı:

Metinde Arap alfabesine İranlıların kendi dillerindeki p, ç ve g seslerini göstermek için ekledikleri harfler pek kullanılmadığından türkçe sözlerdeki p, ç ve g sesleri de ب ve ج ، ك harfleri ile yazılmaktadır.

kapuğ ^{اُو}قَبُوغ 37/15 v. b., çanak ^{اُو}جَنَاق 24/7, 25/1,

çerig ^{اُو}جَرِيك 16/14/17 v. b. Nâdiren : çık- ^{اُو}چِيق 11/10/11

Türkçe sözlerdeki v sesini göstermek için üç noktalı fe (ف) harfi kullanılmıştır. rövük ^{اُو}رِئَوْق 25/13, suv ^{اُو}سُف 43/1 v. b.

Not : ف ile gösterilen sesin ف ile yazılışı da çok vardır Meselâ: şuf ^{اُو} yanında çok defa سُف 26/9, 44/2 v. b.

Nazal \bar{n} sesi $\bar{n}g$ نك şeklinde yazılmıştır.

$ming$ مِينِك 8/4, 29/3, v. b., $qalīng$ قَلِينِك

Sonraları y 'ye dönen d sesi ذ ile gösterilmiştir.

$adākım$ 51/8, $adīrgaymız$ 14/2, $qadğu$ 15/6 v. b.

Fakat bâzı kelimelerde ذ yerine ی yazıldığı da vardır. $qodtı$ 21/4, 22/12, 26/9 v. b. yanında $qoydı$ 22/12, 26/9, 38/14. Bu belki istin-sah ile ilgili bir husus olacaktır.

Metinde k ve g yazılışı ise (incesi yazıda ayırt edilemiyor), gerek köklerde gerek eklerde (bilhassa datifde) oldukça karışıktır. Bâzen k yazılması icâbeden bir kelime g ile yazıldığı gibi ($yarağ$ yerine $ya-rağ$ 7/17), g ile yazılması icâbeden bir kelimenin de, k ile yazıldığı vâkidir; ($bağçe$ yerine $bağçalarımız$ 24/4). Bunların ne dereceye kadar fonetik husûsiyetler ile ilgili olduğunu tâyin güçtür.

Türkçe sözlerdeki s sesi dâima س ile gösterilmiştir.

t sesine gelince, umûmiyetle ت ile gösterilmiş olmakla beraber bir iki istisnâsı vardır. Bunlardan biri at "beygir,, 19/15 sözünde olup ط ile yazılmıştır ki, her halde at "isim,, sözünden ayırmak için olsa gerektir. Diğeri ise $balta$ sözündedir. $balta$ 28/5 yanında $balta$ 30/3, 30/4

Aynı iki ünsüzün yan yana yazılışı :

Metinde yan yana gelen aynı iki ünsüz ekseriyetle ayrı-ayrı yazılmaktadır. Fakat tek harfle yazılı ve harekelenirken şedde konulmuş olan kelimeler de vardır.

Ayrı yazılışı : $oğlan -nı$ 26/14, $aşak-ka$ 23/7, $kelmek -ke$ 3/14, $nevbet -te$ 32/10

Tek harfle yazılışı : $ayıt (t)$ 16/10 $ayıt$ $qayıt (t)$ 16/6, 20/17 $ahırat (t)$ a 16/4 $ahırat$

3. Eklerde yazılış :

Metinde birden fazla sesli eklerin bitişik veya ayrı yazılışı hiç bir esasa bağlı değildir. Aynı ek dahi bâzan beraber, bâzen ayrı yazılmıştır. Bir veya iki sestem müteşekkil ekler ekseriyetle bitişik, üç sestem

müteşekkil ekler ise, ayrı yazılmak temâyülündedir.

Eklerin ünlüleri bir kaç müstesna hariç dâima, yazılmıştır. Çokluk eki *-lar, -ler* (لار) şu misallerde لَ şeklinde yazılmıştır :

arslanlar 15/9, *oğlanlarınğa* 8/6, 8/6

Şuhûdî mâzi ekinin de şu misalde ünlüsü yazılmamıştır :

أَيِّدِ *aydı* 48/17

İyelik eklerinin yazılışı normal olup, zikre değer bir durum yoktur.

İsim çekim eklerinde ise, ilgi hâli eki bir misalde şu şekilde yazılmıştır : أَنَلَارُ نِي نَكْ 43/11

Verme hâlinin kalın ünlülüsü *-ka* ekinin ise کَا ve كَا yazılışı bakımından durumu karışıktır. Aynı kelimenin verme hâli bâzan کَا ile yazıldığı halde bâzan da كَا ile yazılmıştır :

<i>hâlayıkka</i>	3/14 v. b.	~	<i>hâlayıkğa</i>	9/17
<i>kafirka</i>	11/13, 19/17	~	<i>kafirğa</i>	21/14
<i>kuduğka</i>	12/14 v. b.	~	<i>kuduğğa</i>	44/3

Yabancı sözlerde ise bâzan kalın ünlü ile biten sözlere ince, bâzan da ince ünlü ile bitenlere kalın verme hâli eki getirilmiştir. Bu anormal gibi görünen durum belki o sözlerin bu devirdeki telâffuzundan ileri gelmektedir. Fakat şu misallerde bir karışıklık veya dikkatsizlik olduğu aşikârdır :

<i>cümleke</i>	22/16	~	<i>cümleka</i>	29/15
<i>Ebu Cehlke</i>	19/14	~	<i>Ebu Cehlka</i>	14/8
<i>Hâdiceke</i>	2/9	~	<i>Hâdiceka</i>	7/6, 7/11

3. şahıs teklik ve çokluk iyelik ekli sözlerin verme hâli ekinin imlâsında *-nga* ve *-nge* كَا yanında *-nga* (bazan *-nka*) şeklinde yazılış oldukça sık görülmektedir :

<i>hâkkinğa</i>	10/5	~	<i>hâkkinğa</i>	44/17,
<i>yolinğa</i>	11/11, /12, 23/1	~	<i>yolinğa</i>	18/3
ve <i>garanlarınka</i> 12/1				

Bu durum, her halde, 2. şahıs teklik iyelik ekli sözlerin verme hâlinin yazılışı ile (bilhassa 10/5'de iki misal yan yana) bir karışıklıktan ileri gelmektedir (bk. İsim çekimi).

Bulunma hâlinde metinde daha az kullanılan *-ta, -te* şekli yalnız

sadâsız ünsüzlerden sonra gelmektedir. Fakat bu ünsüzlere de *-da*, *-de* şeklinin eklendiği hattâ aynı kelimedede vâkidir:

hâkikatta 4/2, 37/9, 51/2 ~ *hâkikatda* 51/12, 51/13

Çıkma hâli eki *-dın*, *-dın* bir defa *-tın* şeklinde yazılmıştır: *nohud-tın* 43/1

Çıkma ve bulunma hâli ekleri 3. şahıs iyelik ekli sözlere eklenirken araya girmekte olan *-n-* sesi bulunma hâlinde metinde dâimâ yazıldığı halde, çıkma hâlinde yazılmadığı da sık görülmektedir.

hâdişlerindin 2/10 ~ *hâdişleridin* 2/13

-kı âidiyet eki bir misalde *-ğı* şeklinde yazılmıştır :

bıldurğı 46/17

Fiil çekim eklerinden sonra gelen şahıs eklerinde, birinci şahıs çokluk ekinin yazılışı karışıktır. *-mız* *-miz* yazılışı daha çok olmakla beraber *-biz* yazılışı da mevcuttur :

kaytur-mız 46/12 ~ *kaytur-biz* 45/12

Not : Bu ek bir kere de yuvarlak ünlü ile *-müz* şeklinde yazılmıştır :

bilgey-müz 34/15

Şuhûdi mâzi ekinin sadâsız ünsüzlerden sonra gelen *t*'li şekli *ıd-* fiilinde karıştırılmıştır :

ıdtım 48/16 ~ *ıddı* 13/1, 43/12

Gelecek zaman ekinin kalın ünlülü *-ğay* şekli fonetik gelişmenin yazıya aksedişi ile şu misalde *-kay* şeklinde yazılmıştır: *açkaylar* 19/13

Menfi müzâri eki *-maz* *-mez*'in de *s* ile yazılışı karışık olup, *z*'li şekli daha fazladır. Meselâ *er-* fiilinde :

ermez 23/4 v. b. (10 tane) ~ *ermes* 19/13 v. b. (3 tane)

B. Yabancı sözlerde

Yabancı sözlerin yazılışları umûmiyetle kendi aslî imlâları iledir. Fakat bâzı sözlerde, bilhassa şahıs ve yer adlarında, yanlışlar da yapılmıştır (bk. Metindeki yanlışlar). Farsça sözlerde, türkçe sözlerde

olduğu gibi, Arap alfabesinde olmayan پ ، چ ، گ harflerinin yazılmayışı yüzünden *g*, *ç* ve *p* sesleri belirtilmemiştir. Msl. پیغامبر *Pey-*

gamber 4/13, 12/6, v. b. باره باره *pare, pare* 15/14, 15/15, چشمه *çeşme*

10/11, اگر *egër* 4/7, 12/6, v. b.

Gerek arapça gerek farsça sözlerde baştaki uzun hemzelerin üzerine konan med (̣) işaretinin konup konmayışı intizamsızdır:

آكاه 4/7/10, 30/11	~	آكاه 32/7
آهسته 28/12	~	آهسته 28/14
آسان 19/15	~	آسان 28/1
آواز 7/11, 9/6	~	آواز 7/6, 16/14, v. b.

Arapça sözlerde bâzı kelimelerin sonundaki *ta-ı te'nis*in kapalı veya açık yazılışı aynı kelimedede dahi karışiktir :

icazet إجازة 31/7	~	إجازات 15/4, 32/6, 40/1 v. b.
ticaret تجارة 15/3/4, 41/13	~	تجارت 39/14, 41/16

Farsça kelimelerde ذ ve د yazılışı da karışiktir :

دروذ 4/5, 4/9 v. b.,	بادشاه 10/7, 32/9 v. b.,	یاد 41/3, 52/4
----------------------	--------------------------	----------------

C. Birleşik kelimelerin yazılışı

Türkçe sözlerden msl. *kim-erse* (2/7, 3/5, 3/10 v. b.), *uş-ol* ayrı; *ne-erse*, *uşbu* ve bir istisna ile (29/14) *andağ-ok* ise dâima beraber yazılmıştır. Yabancı sözlerden msl. *abdest* 44/2 v.b. birleşik, *sulh-name* 46/2, 46/10 ayrı yazılmıştır.

Ç. Metindeki yanlışlar

1. Yazılış yanlışları:

a. Türkçe sözlerde :

6/7	köndürürgen	sözü	köndürgen	olmalıdır.
16/13	alçaklık	„	alçaklık	„
16/13	yok (يوق)	„	yağ	„
30/14	ikindük	„	ikindü	„
31/11	kılmadin	„	kılmadı	„
35/16	arkası tayağan	„	arkasın(ı) tayağan	„
41/2	çökmese	„	çökse	„
50/6	turusen	„	turursen	„
50/14	barğil (?)	„	barğil	„
35/8	deki ikinci iş sözü mükerrer yazılmıştır.			

b. Yabancı sözlerde :

26/17	zâ'if	sözü	zâ'ife-ler	olmalıdır.
40/9/10/11	tayif	„	tayife	„
47/8	Kadek	„	Fedeğ	„

39/1'de satırın başındaki *nida* sözü mükerrer yazılmıştır.

Ümm-i Cemil (16/7/9, 17/9/13) bir satır ara ile *Ümm-i Cemile* yazılmıştır. Bir yerde *Banu Kariza* (27/11), bir kaç yerde *Banu Kurayta* (33/4/6/7/8) yazılmıştır. *Hudeybiyye* adı bir yerde *Huzeyfe* (39/14), diğer yerlerde bâzan *Huzeyfiyye* (41/1) bâzan *Hudeyniyye* (43/15, 44/5/6) olarak yazılmıştır.

2. Hareke yanlışları :

a. Türkçe sözlerde :

3/10/11	<i>suû</i>	sözü	(سَف)	şeklinde harekelenmiştir.
7/7/13	<i>sini</i>	„	(سِنِي)	„ „
11/10	<i>korkğan</i>	„	(قَوْزَقَان)	„ „ (korkğan?)
31/8	<i>bir</i>	„	(بِير)	„ „
37/3	<i>miñg</i>	„	(مِينِك)	„ „
26/6	<i>inanduğ</i>	„	(اَيْنَانْدُوق)	„ „
30/12	<i>aytқан</i>	„	(اَيْتْقَان)	„ „

b. Yabancı sözlerde:

3/13	<i>mənba^c</i>	sözü	(مُنْبَع)	şeklinde harekelenmiştir.
34/11	<i>vaktta</i>	„	(وَكْتْنَا)	„ „
36/6	<i>kıyamet</i>	„	(قِيَامَت)	„ „
39/12	<i>İkrime</i>	„	(عِكْرِمَه)	„ „
40/4/5/6	„	„	(عِكْرِمَه)	„ „

II. SES HUSÛSİYETLERİ

A. Ünlüler

1. Kökteki ünlüler, eserde umûmiyetle, eski şekillerini muhafaza etmektedirler. Ünlüler arasında, Türkçenin en eski metinlerinde dahi bulunan, incelik - kalınlık uyumu, tabiatıyla *Nehcü'l-feradis*'de de

mevcuttur. Fakat daha sonraki asırlara âit bir keyfiyet olan düzlük-yuvarlaklık uyumu ise, henüz başlangıç hâlinde olup, bu devir için pek bahis mevzuu olamaz. Ancak bâzı kelimelerde, yuvarlaklaşma-düzleşme hâdiselerinden bahsedilebilirse de, bunların bir kısmı da *eksül-* (18/10,29/13) yanında *eksilmez* (29/13) ve *okı-* (2/17, 7/15 v.b.) yanında *oķup* (32/11) misalleri gibi her halde daha ziyâde istinsaha âit birer imlâ husûsiyeti olsa gerektir.

Ünlü değişmelerine gelince, *baldu* > *balta* (28/5 v. b.) *ortu* > *orta* (22/15 v. b.) gibi açıkça görülebilen, nâdir bir-iki değişme yanında bilhassa, *e/i* ve *i/e* değişmeleri hakkında kat'î bir hükme varmak oldukça güçtür. Hareke ise mes'eleyi büsbütün karıştırmaktadır.

Eserin fişlediğimiz ilk 50 sahifelik kısmından tesbit edilen şu misaller bahis mevzuu karışıklık hakkında bir fikir vermektedir :

<i>berü</i> :	بَارُو	şeklinde 1 tane,	بَيْرُو	şeklinde 2 tane
<i>elig</i> :	أَلِيك	„ 9 „	أَيْلِيك	„ 19 „
<i>emdi</i> :	أَيْمَدِي	„ 15 „	ايمدى	„ 1 „
<i>eşit-</i> :	أَشِيْت-	„ 7 „	اَشِيْت-	„ 3 „
			أَيْشِيْت-	„ 6 „
<i>er</i> :	أَر	„ 5 „	أَيْر	„ 3 „
<i>ev</i> :	أَيْف	„ 42 „	ايف	„ 1 „
<i>ey</i> :	أَي	„ 42 „	اى	„ 3 „
<i>ne</i> :	نَا	„ 25 „	نَي	„ 16 „
			نِي	„ 1 „
<i>teg</i> :	تَاك	„ 4 „	تَيْك	„ 19 „
			تِيك	„ 2 „
<i>teg-</i> :	تَاك-	„ 21 „	تَيْك-	„ 8 „
<i>tegme</i> :	تَاكْمَا	„ 10 „	تَيْكْمَا	„ 3 „
<i>bir-</i> :	بَيْر-	„ 23 „	بَيْر-	„ 75 „
<i>iki</i> :	اَيْكِي	„ 8 „	اَيْكِي	„ 20 „

<i>il</i>	:	اَيْل	şeklinde 1 tane,	اَيْل	şeklinde 16 tane
				اَيْل	1 "
<i>ilek</i>	:	اَيْلَاك	" 3 "	اَيْلَاك	1 "
				اَيْلَاك	2 "
<i>hiç</i>	:	هَيْج	" 17 "	هَيْج	51 "
<i>mini</i>	:	مِينِي	" 9 "	مِينِي	8 "
				مِينِي	1 "
<i>sini</i>	:	سِينِي	" 3 "	سِينِي	9 "
<i>ti-</i>	:	تِي	" 61 "	تِي	327 "
<i>yir</i>	:	يِير	" 3 "	يِير	40 "
<i>yiti</i>	:	يَيْتِي	" 3 "	يَيْتِينِج	1 "
				يَيْتِينِج	1 "

Görülüyor ki metnin yazısı *i*, harekesi ise *e* temâyülündedir. Harekesi yazıya uyanlar da, ekseriyetle, ilk on sahifede geçen şekiller olup, diğer sahifelere nisbetle, azlıkta kalmaktadır.

2. Ekteki ünlüler:

Metinde geçen eklerin ünlüleri de, köklerde olduğu gibi, eski şekillerini muhafaza etmektedirler. Ancak isimden isim yapma eklerinden *-lık*, *-lik* ve *-luğ*, *-lig*, 2. şahıs çokluk iyelik eki *-nġz* ve ilgi hâli eki *nġng*, *-nġng* eklendikleri kelimelerde, kendilerinden önce gelen ünlü yuvarlak ise, kendi ünlüleri de yuvarlaklaşmış olarak gelmektedir. Msl.

-luğ, *-lük* : *edgü-lük* 50/5 *tanuğ-luğ* 35/13 v. b. *yavüğ-luğ* 14/1

-luğ, *-lüg* : *ağü-luğ* 34/13, v. b. *boğ-luğ* 23/5, v. b. *söz-lüg* 22/15

-nġz, *-nġz*: *ömrünġz (-ni)* 6/4 *uluğluğunġz (-nu)* 51/8

-nuġ, *-nüġ*: *ağü-nuġ* 34/13 *koğ-nuġ* 22/8 *mülk-nüġ* 50/3

3. Yuvarlaklaşma:

a. Kökte:

bıldır > *bıldur* 46/17 (?), *ıvık* > *ıvuk* 35/13 *karlıgaç* > *karluğaç* 42/17 *temir* > *temür* 11/17 v. b. *yavız* > *yavuz* 2/15 *böri* > *börü* 11/10

toķı- > *toķu-* 21/12/15

İlk misallerde ünsüzlerin tesiri (benzeşme), son iki misalde ise düzlük -yuvarlaklık uyumu gelişmesi görölmektedir.

b. Ek te :

-*liķ* ekinde : *aram-luķ* 20/13 *ğarıb-luķ* 7/3 v. b.

-*sız* ekinde : *edeb-süz* (-*lük*) 47/17

-*nuᅡg* ekinde : ‘*aleϑhi*’s-*selam-nuᅡg* 2/13 v. b. , *bir ü bār-nuᅡg* 8/4 *eᅡ-nuᅡg* 19/12 *kim-nuᅡg* 37/2, 50/7/10 *şam-nuᅡg* 30/6 *ta’am-nuᅡg* 29/5

-*mız* ekinde : *Peϑğamberimiz* 3/5, 73/15.

c. Yardımcı seste :

1. şahıs teklik iyelik ekinden önce :

‘*ammum* 6/3, 49/15, ‘*azabum* 13/13, *eᅡüm* (-*de*) 22/2

2. şahıs teklik iyelik ekinden önce :

eᅡüᅡg (-*ni*) 42/12/13, *keremüᅡg* (-*din*) 38/1, *raᅡbüᅡg* 43/10/11/12,

3. şahıs teklik iyelik ekli sözlerin verme hâlinde :

ᅡareᅡmüᅡge 42/13, *neᅡsüᅡge* 9/16, *raᅡbüᅡge* 9/15

Not : Yuvarlaklaşmaya mukabil, metinde düzleşme pek nâdir görölmektedir. Msl. *azuķ* > *azıķ* 7/8/9, v. b.

4. Ünlü düşmesi :

Vurgusuz orta hece vokali düşen bâzı kelimeler :

buϑrul- 45/16 < *buϑurul-*, *öᅡrül-* 3/8 < *öᅡürül-*, *ötrü* 31/11 < *ötürü*,
ulğay- 22/9 < *uluğ-ad-*

Ek gelince vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi :

ağzım 25/11 < *ağızım*, *könᅡlüm* 7/8 < *könᅡülüm*,
ornında 38/8 > *orunında* v. d.

5. Ünlü türemesi :

Metinde bâzı tek heceli arapça sözlerin, Türkçede yan yana telaffuzu güç iki ünsüzü arasında bir ünlü türemesi ile, iki heceye ayrılmış şekilde harekelendiği görölmektedir. Fakat bunlar, aslî şekilleri gibi harekelenmiş olanlara nisbetle daha az olup, aynı sözün muhtelif şekilde harekelendiği de vâkidir. Bu durumun, eserin fonetiğine değil, imlâsına ait bir husûsiyet olması ihtimâli daha kuvvetlidir.

Msl. *şabr* 9/16/17, 11/7/14, ~ *şabır* 9/16, *şabur* 34/13, 45/11, 46/8
faşl 2/12, 3/2, 6/17 v. b. ~ *faşıl* 10/14 (?) *şükr* 51/5 ~ *şükür* 26/7

B. Ünsüzler

Metindeki ünsüzler de, umûmiyetle, ünlülerde olduğu gibi eski şe-

killerini muhâfaza etmekte olup, *-b-* > *-v-* (*sub* > *suv* 3/10 v. b. *tebe* > *teve* 12/2 v. b.), *-k-* > *-ğ-* (*okşa-* > *oğşa-* 19/1), *-ny-* > *-n-*, *-y-* (*kan̄yu* > *kāyu* 2/5, v. b.) gibi değişmeler, eserin yazılışından daha önceki asırlara âit birer husûsiyettir. Ancak *-ğ-* > *-v-* (*yağ-* Kâşg. > *yaovu-* 35/4, 42/3) daha yeni bir değişme olabilir. Gene daha yeni gelişmelerden *-d-* > *-y-* değişmesinde, metinde henüz *-d-* sesi muhafaza edilmesine rağmen (*adak*, *ıd-*, *kağğ-*, v. b.), birer defa geçen *uyku* 15/13, *kāyın* 49/8, *seyrek* 23/6, *ulğay-* 22/9 misallerindeki *-y-*'li şekillerin, *kaç-* fiilini daha az olmakla beraber *kāy-* şeklinde de yazan müstensih tarafından sokulmuş olduğu söylenebilir. Bundan başka *yalğuz* 11/9 v. b. (< *yaln̄guz* Kâşg.) sözünde de *-n̄g-* sesinin *-n-* ve *-g-*'ye ayrılarak, *-ğ-*'li şeklinin geçtiği görülüyor. *-ny-* > *-n-*, *-y-* ayrılmasında metin *-y-* gurubundadır. *kāyu* 2/5, 2/7, v. b. , *kāy* 22/4 v. b.

1. Ünsüz türemesi :

a. Kelime başında *y-* türemesi :

Msl. *yığaç* 24/2 < *ığaç* *yığla-* 11/15, 21/9 < *ığla-*

Not: *il* "memleket," kelimesi de bir kere *yil* 41/7 şeklinde geçmektedir.

b. Kelime sonunda *-ğ-* türemesi :

Her halde *kāmuğ*, *kāpuğ* gibi sözlerin de tesiri ile *tamu* sözü metinde *tamuğ* 2/9, 10/1, 11/11, v. b. şeklindedir.

2. Benzeşme :

Metinde ünlülerde olduğu gibi- ünsüzler arasında da bir uyumdan bahsetmek bu devir için erken olmakla beraber, bâzı sadâsız ünsüz ile biten kelimelere gelen eklerin ünsüzlerinin de sadâsız oluşunu bir benzeşme hâdisesi olarak izah etmek mümkündür. Bu hâl bilhassa isimlerde bulunma hâli ile fiillerde şuhûdî mâzi ve *-ğay*, *-ğan* partisiplelerinde görülmektedir. Msl.

Bulunma hâlinde : *ağirette* 16/14, *Tevritte* 8/17 v. b. *toğmuştâ* 18/11

Şuhûdî mâzide : *eşittim* 7/6, *bıraktım* 34/12, *bittük* 25/6

Gelecek zamanda : *açkaylar* 19/13

-ğan partisipinde : *çıkkınım* 18/9, *aytkın* 30/12

III. KELİME TEŞKİLİ

Aşağıda gösterilen ekler ve bu eklere âit misaller, şüphesiz, yalnız *Nehcü'l-feradis'*de veya bu şive ve devirde kullanılan yapım ekleri değildir. Çoğu Eski Türkçeden intikal etmiş, başka eser ve sahalarda da rastlanabilecek misallerdir. Ancak diğer gramer husûsiyetlerinde dahi

yalnız bu metin ve bu devir için diye kesin bir ayırım yapılamayacağı düşünülerek, metinde tesbit edilebilen, bütün ekleri gösterme cihetine gidilmiştir.

1. İsimden isim yapma ekleri :

a. -an, -en

Bu ek, metinde geçen misallerde, mânâda bâriz bir değişme yapmamaktadır. Fakat *eren* ve *oğlan* sözlerinin, *sekiz oğlan toğurdu* (5/1) şeklinde, bir istisna ile dâima çokluk olarak bulunmaları ve *er* ile *oğul* kelimelerinin ise hep teklik hâlinde geçmeleri dikkati çekmektedir. Bu belki ekin eski bir çokluk eki olması ihtimâli ile ilgilidir.

eren 5/5, 26/10, v. b. *oğlan* 3/7, 5/1 v. b.

b. -ça, -çe

Eşitlik hâli (ekvatif) ekinin birlikte geldiği kelimelerle kalıplaşmış şeklidir.

ança 20/17, 22/10, v. b. *barça* 19/15, 24/6, v. b.

munça 6/1, 16/1, v. b. *neçe* 11/5, 15/15, v. b.

c. -cı, -çi

Meslek veya devamlı meşguliyet bildiren bir ektir.

kaçkunçı 52/3 *teveçi* 42/4 *yolçı* 3/1

ç. -daş

Beraberlik bildiren bir ektir.

kadaş 48/15 *karındaş* 8/3, 13/9, v. b. *kıldaş* 31/11

d. -le *birle* 2/8, v. b. *tünle* 49/17

e. -liğ, -lig, -luğ, -lüg

Bu ek, müsbet sıfat yapmakta kullanılır.

Haşim atlığ kişi 3/6 *bir atlığ kim erse* 20/13 *heybetlig avaz* 7/11

ağuluğ koy 34/6 *orta boğluğ kim erse* 22/15

körklüg yüzlüg *sücüg sözlüg* (peygamber) 38/15

f. -lık, -lik, -luğ, -lük

Metinde geçen bütün misallerde, birlikte geldiği kelimeler ile mücerret isimler meydana getiren bu ek, yalnız şu misalde müşahhas bir söz yapmaktadır : *tünğlük* " pencere,, (19/12 v. b.). Mücerret mânâli diğer misaller :

açlık 28/3, 28/3, 31/11 *aşılık* 31/14 *duşmanlık* 17/16

aramlık 20/13 *garıbluğ* 7/3, 18/17 *edğülük* 50/5

g. -sız, -siz, -suz, -süz

Bu ek, menfi sıfat yapmakta kullanılır,

edebsüz (-lük) 47/17 imansız 18/9 kıra³atsız 40/12

Yukarıda görülen, isimden isim yapma eklerinden başka, metindeki diğer bâzı isimler de, meselâ, *örüm - çük* (21/12/13/15 v. b.) *er - kek* (5/1/2,), *yan-sı?* < *yan-sığ* (19/6), *ot-u-n* (17/12/16), *öñgi-n* (6/12, 8/16 v. b.), *öz - ge* (23/2, 26/14), *bağar - suķ* (12/2/4) v. b. şeklinde kök ve eklere ayrılabilir ise de, misalleri tek olan bu ekleri tereddüt ve ihtiyat ile kayd etmek gerekir.

2. Fiilden isim yapma ekleri :

a. -a, -e

Bu ek, -a, -e zarf-fiil (gerundium) ekinin birlikte geldiği fiil ile kalıplaşmış şeklindedir. (krş. -ı, -i; -u, -ü)

erte 15/14, 18/17 v. b. kıta 4/9, 12/11 v. b. kayra 9/8, 11/14
< *kayır-a keçe 15/9, 15/11, v. b. oza 5/4, 6/4, v. b. tegre 27/16*
27/17 v. b. < tegir-e yana 2/10, 3/6, v. b.

b. -ç(i) veya -ünçi (< -i-nç-i) *sevünçi 20/6*

c. -dü *ög-dü 37/9*

ç. -g, -ğ

Çok kullanılan bir ek olup, fiillerden çeşitli isimler meydana getirmektedir.

arı-ğ 4/9, 38/2 v. b. biti-g 32/7, v. b. isi-g 43/17 v. b.
korķ-u-ğ 8/7, 9/8/9 otla-ğ 24/3 sası-ğ 12/14, 25/11 v. b.

d. -gme *tegme 2/12, 18/10 v. b.*

e. -ğu, -gü *biçgü 11/6 olturğu 2/9 yaovunğu 2/15 yıratğu 2/15*

f. -ı, -i (krş. -a, -e; -u, -ü)

tegi 10/14, 11/5 v. b. yarı 4/4, 8/12, v. b.

g. -k, -ķ

Bu ek de, -g, -ğ ekleri gibi çok kullanılan bir ek olup, mücerret ve müşahhas mânâlı çeşitli isimler yapmaktadır.

eksük 38/10 emgek 8/11, 28/10 v. b. ırğak 42/15 dilek 35/8
töşek 16/9, 47/15 yaovuk 8/11, 16/13 yoruk 7/5

h. -uķ, -ük *aşuķ 2/16, 11/2, v. b. artuķ 13/10, 14/1*

bulğaşuķ 23/7 konuķ 8/11, 22/14 teşük 21/4, 21/5, 21/9

tüfkürük 44/10 yazuķ 9/14, 38/15, v. b.

i. -ķu

uyķu < udı - ķu (?) 15/13

- i. -*kın* *kaçkın* (-cı) 52/5
j. -*mek* *etmek* 25/1, 28/12 v. b.
k. -*n* *ekin* 43/14 *tolun* (*ay*) 23/6, 34/15
l. -*sığ* *yatsığ* 25/16
m. -*ş* *batış* 37/5 *karğış* 12/12,, v. b. < *karğa-ş* (?)
 toğuş 37/5 *uruş* 24/1, 37/5, 45/9
n. -*u, -ü* (krş. -*a, -e; -ı, -i*) *aķru* 23/9 < *aķur-u*
 aşnu 4/13, 21/15, < *aşın-u* *ötrü* 3/7, 3/15, v. b. < *ötür-ü*
o. -*z* *boğaz* 18/6 < *boğ-u-z* (?) *semüz* 23/5 *söz* 11/12, 16/1 v.b.

Bunlardan başka bâzı sözlerin, meselâ *yala-ğan* > *yalğan* 2/8, *tik-en*, *yalın-g* > *yalınğ* 19/14, *sünğü-k* v. b. olarak, kök ve eklere ayrılması mümkün ise de, bunlar şimdilik şüphelidir.

3. İsimden fiil yapma ekleri :

- a. -*a* *boş-a* 7/17, 14/15 *yarlık -a* 3/1/15, v.b. *yaş-a* 5/1,24/17
b. -*ad-* *uluğ-ad-* > *uluğay-* > *ulğay-* 22/9
c. -*de-* *ün-de-* 11/11, 11/12, 14/3
ç. -*kür-*

Bu ek, metinde tabiat taklidi bir sözde kullanılmıştır.

tüf-kür- 44/10

- d. -*la-*, -*le-*

Türkçede çok kullanılan bu isimden fiil yapma eki, çeşitli mânâlar veren fiiller meydana getirmektedir. Metinde geçen misallerde ekseri yanına geldiği isme o mefhumu "etmek," veya "yapmak," mânâları, vermekte ise de, her misal için bu mânâyı verdiği söylenemez.

ağır -la- 8/11, 15/8, 27/2 *ayb -la-* 25/7, 31/2 *azar -la-* 14/15, 14/16 v. b. *bağ -la-* 9/16, 18/2, v. b. *baş -la-* 7/5, 9/8, v. b.
bir -le- 17/2, 26/12, *boğuz -la-* 12/2, 28/11, v. b. *çoğla-* 45/6
(< *çoğı -la-*, *çoğı* "gürültü," Kâşg.) *ferman-la-* 12/3, 14/14, v. b.
ız -le- 21/11,

- e. -*r-* *belgü-r-* 16/16, 30/1 *kağgu-r-* 5/17, 6/1 v.b.

- f. -*re-*

Bu ek de metinde tabiat taklidi sözlerin sonuna gelerek fiil yapmaktadır. *iñg-re-* 35/17 *tit-re-* 8/8, 9/8 v. b.

- g. -*sa-* *suv-sa-* 44/1/17

4. Fiilden fiil yapma ekleri :

a. Yaptırma (faktitif - müteaddi) ekleri :

-ar-, -er-

çık-ar- 3/7, 9/2, v. b. kay(ı)t-ar- 32/12, 34/2,

kit-er- 11/14, 12/6, 14/13 kop-ar- 30/2

-dur-, -dür-; -tur-, -tür-

aç-tur- 29/9, 50/17 bil-dür- 8/7, 52/5, çiftlen-dür- 4/17, 5/3 v. b.

in-dür- 17/6, 20/13, 38/3 kal-dur- 12/10, 23/7, v. b. kaouş-tur- 51/3

kel-tür- 2/12, 3/3, kıl-dur- 20/5, 29/1, v. b. kön-dür- 6/7, 13/4, v. b.

-guz-, -güz- kör-güz- 35/6, 47/3, 47/4 otur-guz- 50/7

-kur- yat-kur- 8/8, 9/9

-t-

Bu faktitif eki, metinde, ünlü, ve -r, -rk, -y sesleri ile biten fiillere gelmektedir.

arı-t- 9/13, 9/14 ay-ı-t- 3/9, 3/17, v. b. kapa-t- 7/3

kay-ı-t- 6/5, 11/7, koru-t- 9/12, 10/1 ögre-t- 2/6, 8/6, 32/13

sür-t- 27/1, 33/11 v. b. yürü-t- 31/5, 31/6 ünde-t- 33/6, 34/9, 34/10

-ur-, -ür-

biş-ur- 25/6, 25/8, 25/9 çök-ür- 40/16, 40/17, 43/15

iç-ür- 22/11, 22/17 keç-ür- 6/5, teg-ür- 2/6, 6/1, 8/2. v. b.

toğ-ur- 5/1, 26/14 yat-ur- 8/9, 29/14

b. Passiflik - meçhullük ekleri :

-l-

aç-ı-l- 18/7, 30/11 ayt-ı-l- 37/12 bir-i-l- 3/8, 3/13 biti-l- 46/10

buz-u-l- 21/13, 21/16 eksü-l- 18/10 kat-ı-l- 13/14, 32/5 v. b.

Passif eki umûmiyetle -l- ise de, bâzan iki hecede arka arkaya -l- sesinin tekrarımdan kaçınmaktan dolayı -n- kullanılır :

kıl-ı-n- 4/2, 10/7, v. b. sük(ü)l-ü-n- 17/9

c. Dönüşlülük (mutavaat) eki : -n-

at-la-n- 24/7, 39/8, 48/9 egle-n- 38/8, 40/8, 47/6

emge-n- 10/4, 52/4, gâzâb-la-n- 14/11 kör-ü-n- 8/16, 20/14, v. b.

ögre-n- 32/9 ört-ü-n- 31/7 sakla-n- 15/5 sev-ü-n- 18/12, 23/17 v. b.

Not : -n-'in passif eki olarak kullanılması için yuk. bk.

ç. Ortaklaşma (müşâreket) eki : -ş-

kör-ü-ş- 24/3 kül-ü-ş- 12/5, 12/8 satğa-ş- 23/15, 24/3

ula-ş- 35/6 ur-u-ş- 6/13, 6/14 v. b. yığ(ı)l-ı-ş- 12/3, 16/5 v. b.

d. Diğer ekler :

-a-, -e-	sık-a- 34/9, 34/10	sür-e- 12/14, 18/2
-ı-	kaz-ı- 28/1, 29/1, 30/1, 32/12	
-k-	tur-u-k- 39/14, 51/3	
-z-	(faktitif ?)	tüt-ü-z- 23/11

5. Birleşik fiiller :

başla- :	<u>handağ kaza başladılar</u> 28/3
	<u>çama'at kuşlar havada uça başladılar</u> 42/17
	<u>Hakk ta'alanıñ fermanını tegrü başladı</u> 10/1

bil- (iktidarî) :

men andın <u>çıka bilmezmen</u> 45/13	<u>yorıyu bilmez boldı</u> 21/11
---------------------------------------	----------------------------------

Not : Metinde, bir misalde eski -u- iktidarî fiili kör- fiili ile birleşmiş olarak geçmektedir :

körümez-biz 21/14

bir- (tâcil) :

	<u>şlavat ve selam ayta biriñg</u> 4/5
	<u>bir kim erseni ıda birdi</u> 39/15
tur- :	<u>uş men baru tururmen</u> 37/3
	<u>teve boğuzlap tururlar</u> 12/12
	<u>helak kılmakça kelip turur</u> 15/17

6. İsimden fiil yapan fiiller :

a. bol- :

Bu fiil birlikte geldiği isimlerle geçişsiz fiiller teşkil eder:

agah bol- 4/7, 4/10, v. b.,	artuğ bol- 11/16, v. b.,	asan bol- 19/15
28/1, v. b.,	helak bol- 17/8, 18/6, v. b.,	nazil bol- 16/11 v. b.,
peyda bol- 7/14, v. b.,	sökel bol- 4/16, 6/16 v. b.,	vefat bol- 4/15, 5/5, v. b.
zahir bol- 5/9, 5/10, v. b.		

b. kıl- :

Bu fiil birlikte geldiği isimlerle geçişli fiiller teşkil eder :

afv kıl- 49/2, v. b.,	ahd kıl- 47/17 v. b.,	arza kıl- 48/6,
arzu kıl- 24/12,	du'a kıl- 29/10, v. b.,	hor kıl- 11/2, 50/5,
karındaş kıl- 27/4,	kurban kıl- 46/16,	selam kıl- 35/15

Not : Bâzı birleşik fiiller ise, isimden yardımcı fiiller ile yapılmış fiil mâhiyetinde olmayıp, tâbir durumundadır. Msl.

ant iç- 41/15	şabr bağla- 9/16
---------------	------------------